

YOZUVCHI IDIOUSLUBIGA KOGNITIV YONDASHUV

Turdiyeva Nilufar Yokubovna

Samarqand davlat chet tillar instituti dotsenti, f.f.n.
nilufarturdiyeva0082@gmail.com +998 94 4710082

Annotatsiya. Mazkur maqola muallif idiouslubi hamda uning o‘ziga xosligi taxlilini olib borish bilan birga lisoniy shaxs va uning darajalarini o‘rganadi. Maqola doirasida yozuvchi idiolektning kognitiv xususiyatlari va ularning turli tadqiqotchilat tomonidan o‘rganilganlik jihatlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: shaxs idiolekti, lisoniy shaxs, yozuvchi idiolekti, verbal-semantik daraja, kognitiv daraja, pragmatik daraja, mualliflik konsepti, ijodiy g‘oya, yozuvchining konseptosferasi

Аннотация. Данная статья исследует языковую личность и ее уровни, проводя анализ авторского идиостиля и его идентичности. В рамках статьи освещаются когнитивные особенности идиолекта писателя и аспекты их изучения различными исследователями.

Ключевые слова: идиолект личности, языковая личность, идиолект писателя, вербально-семантический уровень, когнитивный уровень, прагматический уровень, авторская концепция, творческая идея, концептосфера писателя

Annotation. This article explores the linguistic personality and its levels, analyzing the author's idiosyncrasy and its identity. The article highlights the cognitive features of the writer's idiolect and aspects of their study by various researchers.

Keywords: personality idiolect, linguistic personality, writer's idiolect, verbal-semantic level, cognitive level, pragmatic level, author's concept, creative idea, writer's conceptosphere

Muallif individual uslubi ko‘plab ilmiy tadqiqotlarning ob‘yekti bo‘lib xizmat qilib, ularning maqsadi badiiy asar muallifining fikrlari va g‘oyalarning tub mohiyatini aniqlashdan, uning o‘ziga xos lisoniy xususiyatlarini va tizimini matnda topgan aksini tadqiq qilishdan iborat. Xuddi bizdagi kabi G‘arb tilshunosligida ham faol tadqiq qilinayotgan idiolekt atamasi bugungi kunda tilning individual xususiyatlarini o‘rganish sohasidagi asosiy tushunchalardan biridir [7, 532].

Milliy til tilshunoslik fanida uzoq vaqtdan beri chuqur va har tomonlama o‘rganilgan bo‘lsa ham, shaxs idiolekti yoki tilning individual holati hozirgi vaqtda tadqiqotchilarning alohida qiziqishlarini uyg‘otmoqda, shu bois shaxs idiolektini amalga oshirishning lingvistik vositasi sifatida idiouslub tushunchasi ham(V. V. Vinogradov, Yu.N. Karaulov) tilshunoslarning qiziqish markazidadir. Bu tabiiy xolat bo‘lib, chunki so‘nggi o‘n yilliklarda individual lisoniyijod masalalariga katta urg‘u berilmoqda [8, 39].

Albatta, tildagi shaxs idiolektiga qiziqish tabiiydir, chunki shaxs idiolekti dunyo manzarisining asosida amalga oshiriladi va o'ziga xos vaqtinchalik (ijtimoiy-siyosiy, madaniy, ma'naviy) nominasiyalarni va umumiy lisoniy darajani o'z-o'zidan va o'zi orqali aks ettiradi. M. Panovga ko'ra "lisoniy shaxs –bu individuallashuv, ya'ni, muayyan til soxibining nutqi orqali o'zini namoyon qilish qobiliyatidir" [5, 587]. Ammo lisoniy shaxs bir vaqtning o'zida polilekt shaxs hamdir. Har bir shaxs o'zini ijodiyotini nafaqat idiolekti yordamida balki idiouslubi asosida ham namoyon qilishi mumkin. Mazkur masala nuqtai nazaridan, albatta, shaxs idiolektining ko'lami, uning polilektual shaxs bilan o'zaro bog'liqligi haqida savol tug'iladi. Shunday qilib, idiouslub muammosi murakkab xarakterga ega bo'lib, unga ko'ra yozuvchining idiouslubi va idiolektini tahlil qilish ko'p darajali yondashuvni talab qiladi.

Yu.N.Karaulov lisoniy shaxsning uch asosiy darajasini ajratib ko'rsatadi:

- 1). Verbal-semantik
- 2). Kognitiv
- 3). Pragmatik [2, 64]

Verbal-semantik darajaning asosiy o'rganish ob'yekti bu leksik birliklar, shuningdek iboralar va jumladir. Bu yerda ularning turli tizimlardagi o'zaro ta'siri aniqlanadi, ya'ni sintaktik, grammatik va boshqalar.

Kognitiv darajada umumlantirilgan bilim va g'oyalar madaniy qadriyatlar va lingvistik xususiyatlarni o'z ichiga olgan alohida lisoniy shaxsning yoki butun til guruhining konseptual sohasi transformasiyalari amalga oshadi.

Pragmatik daraja ma'lum bir lisoniy shaxsiga xos bo'lgan asosiy maqsad va motivlarni aniqlashni nazarda tutadi [2].

Lisoniy shaxsni turli parametrlarga ko'ra tasniflashda ko'plab yondashuvlar mavjud bo'lib, ulardan asosiylari sotsiolingvistik yondashuv, psixolingvistik yondashuv, lingvistik kompetensiyalar va boshqalar. Shuningdek, lisoniy shaxsni o'rganishda tadqiqotchilar og'zaki va yozma matnlarni ko'rib chiqadilar. Ushbu maqola yozma matnlarga, ya'ni yozuv tilining shaxsiga bag'ishlangan. V.V. Naumovning so'zlariga ko'ra, yozma matnlar yozuvni amalga oshirayotgan shaxsning nutq xatti-harakati bilan tavsiflanadi, bu esa o'z navbatida muallifning lisoniy shaxsiga xos xususiyatlarni, shuningdek potensial kommunikativ qobiliyatlarni aks ettiradi [4].

Lisoniy shaxsni o'rganish shaxs tilining individual xususiyatlarini va umuman muayyan davrga xos bo'lgan lisoniy xususiyatlarni ochib berishga ko'maklashadi. Shaxsning nutq portretini tasvirlashda tilshunoslar va adabiyotshunoslar ko'pincha idiouslub va idiolekt atamalaridan foydalanadilar.

V.V. Ledeneva tomonidan berilgan idiosuslubning ta'rifi yuqorida aytilganlarning barchasini umumlantiradi: "Yozuvchining idiouslubi - bu lingvistik shaxs tomonidan idiolekt orqali o'zini namoyon qilishning turli usullariga individual ravishda o'rnatiladigan munosabatlar tizimi" [3, 38-39].

Shunday qilib, ko‘rib turganimizdek idiouslub ko‘p o‘lchovli tushuncha bo‘lib, lingvistik, stilistik va adabiy nazariyalar va texnikalar prizmasi orqali batafsil o‘rganishni talab qiladi.

Kognitiv yondashuvda Markaziy o‘rinni individual mualliflik konsepti va umuman yozuvchining konseptosferasi egallaydi. Maqolamiz doirasida R. Bredberi tomonidan “Kitob yozish san’atida Dzyen” nomli asarida taklif qilingan misollar yordamida bu fikrni batafsil ko‘rib chiqamiz.

Rey Bredberining insholar to‘plami intiluvchan yozuvchi uchun maslahatlar to‘plamidir. Muallif o‘zining shaxsiy tajribasi bilan o‘rtoqlashadi va shu bilan ijodiy yo‘lining boshida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatolarni yengishga yordam beradi.

Muallifning fikricha, bo‘lajak yozuvchi uchun bir xil janrda yozadigan o‘tmishdoshlar yoki zamondoshlarga taqlid qilmaslikning iloji yo‘q: “Har qanday janrdagi yozuvchining muammosi shundaki, u o‘zidan oldin qilingan va hozir kitob va jurnallarda chop etilayotgan chegaralangan mavzular doirasida harakat qiladi” [1]. Shu bois, ijodning dastlabki yillarida individual mualliflik konseptini shakllantirishning deyarli iloji yo‘q. Yozuvchining asarlarida muallifning “ichki men”i o‘rnatilgach, mazkur konsept paydo bo‘ladi va rivojlanadi.

“Siz nima qilsangiz, o‘z hayotingiz va tungi qo‘rquvlardan kelib chiqadi. Siz atrofga qaraysiz va to‘satdan siz deyarli misli ko‘rilmagan narsani yaratganingizni ko‘rasiz” [1].

Yozuvchining konseptosferasi nima ekanligini batafsil ko‘rib chiqaylik. Bu masala I. A. Tarasovaning “Kognitiv aspektdagi poetik idiouslub” asarida batafsil o‘rganilgan bo‘lib, u yerda olim a idiouslubning kognitiv modelini taqdim etgan. Idiouslubning kognitiv modeli sxematik tarzda shunday ko‘rinishga ega:

Shunday qilib, biz yozuvchining konseptosferasini ikkita xayoliy dunyodan iborat ekanligini ko‘ramiz, bunda tayanch bo‘lib muallifning leksik birliklar va badiiy ifoda vositalarida (lisoniy dunyo) o‘z aksini topgan g‘oyalari dunyosi xizmat qiladi.

I. A. Tarasova konsept atamasini “yozuvchi ijodining yagona matnida og‘zaki bayon qilingan individual ong birligi (bu konsept mazmunini ijodning bir davridan ikkinchisiga o‘tish imkoniyatini istisno etmaydi” deb tushunadi. [6, 56].

R. Bredberi o‘z tadqiqotida dunyo manzarasining individual mualliflik rasmini yaratishning bir necha bosqichlarini taklif etadi.

Birinchi bosqich atrofimizdagi dunyoni kuzatish va g‘ayrioddiy narsalarni izlashdan iborat.

Muallif ijodiy g‘oyalarni izlash jarayonini hayvonlar hayotidan olingan lahzalar bilan taqqoslaydi. Shu tariqa, u kuzatish sohasida kaltakesaklar va qushlarning hayotini, ularning tez harakat qilish va ma‘lum bir vaqtda xaraksiz qolish qobiliyatini kuzatishni namuna sifatida taklif qiladi.

“Xarakatsizlik zamirida fikr yotadi. Bu haqiqatga erishguningizga qadar o‘z uslubingizni takomillashtirish vaqti – buning uchun esa xarakatsiz qolish ham yoki o‘zini o‘lganga solib yotish ham arziydi” [1].

Natijada, kuzatish jarayonida birinchi poetik dunyo shakllana boshlaydi, unda g‘oyalar tug‘iladi va xarakatsizlik jarayonida esa ular fikrlarga, metakonsyeptlarga aylanadi. Metakonsept deganda biz umumlashtirilgan tushunchalarni o‘z ichiga olgan lingvomentaal birlikni nazarda tutamiz. Yozuvchining kognitiv faoliyati jarayonida metakonseptlar transformasiyaning bir necha bosqichlaridan o‘tadi va oxir-oqibat muallifning dunyo manzarasi konseptlarini shakllantiradi.

Tadqiqotchilar ijodiy shaxslarga xos bo‘lgan va bolalikdan moxirlik bilan qo‘llash qobiliyatini shakllantira boshlagan, keyinchalik yozuvchining o‘ziga xos idiouslubini tashkil etadigan genetik “ijodiy” xotira haqida gapirishadi.

Rey Bredberi atrofdagi dunyoni kuzatishdan tashqari, yozuvchining mafkuraviy qiyofasini shakllantirishga metakonseptlardan iborat bo‘lgan so‘z va iboralar ro‘yxatini tuzish va shu orqali umumiy muallif konseptosefrasini tashkil qiluvchi konseptlarni aniqlashga erishish mumkinligini ta’kidlaydi.

“Men qonuniyatlarni qog‘ozga bitilayotgan so‘zlarda ko‘rdim. Bu so‘zlarga qarab avvalgi qo‘rquvlarim va intilishlarimni esladim...” [1]. Masalan, muallifning kampir haqidagi metakonseptlaridan biri ikkita konseptga aylandi va natijada ikki xil hikoya yozish uchun asos bo‘ldi: “Bir bor ekan, bir yo‘q ekan. Bir kampir bo‘lgan ekan...”, kabi metakonseptda bosh qaxramo kampir o‘limni bo‘yniga olmaydi, uni inkor etadi, va “Kufr mavsumi”, unda bolalar kekxa ayol ham qachonlardir bola bo‘lganligiga ishonmaydilar.

Yana bir hikoya kasalxonaga tashrif buyurganidan keyin yozilgan va ishning metakonsepti davolovchi shifokor tomonidan aytilgan tashxisda - "halqumning ochilishi"da mujassam bo‘ldi. Bu Bredberining o‘tmishdoshlari tomonidan yaratilgan asarlardan farqli o‘laroq, dahshatli hikoyalarni butunlay yangicha uslubda yozish uchun zamin yaratdi.

Yozuvchining ijodiy faoliyatining o‘ziga xosligi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan yana bir majburiy komponenti - bu “ilhom parisi”. Ilxom muallifning ong ostida joylashgan ichki kuchdir. Shu bois, ushbu ichki kuchini, ya’ni yozuvchining ijod qilishga undaydigan “ilhom”ni uning kreativ g‘oyalari va konseptlari manbai degan xulosaga kelishimiz mumkin. Boshqacha qilib aytganda, bu yozuvchining konseptosferasining markaziy yadrosi hisoblanadi, unda metakonsyeptlar tug‘iladi va keyin aniq konseptlarga aylanadi. Rey Bredberining so‘zlariga ko‘ra, kitob yozish san’atidagi eng qiyin narsa bu “ilxom”ni saqlashdir. Muallifning fikricha “ilhom” manbasini saqlab qolish uchun doimiy ijodkorlik zarur.

“Ilhom o‘z shakllariga ega bo‘lishi kerak. Unga shakl berish uchun o‘n yoki yigirma yillar davomida kuniga mingtadan so‘z yozib, grammatika va syujet tamoyillarini o‘rganish lozim — shunda u ong ostiga kirib, ijodkor ilhomini cheklamasdan yoki buzmasdan ijod sari yetaklaydi” [1].

Muallifning idiouslubini shakllantirishning navbatdagi bosqichi - bu aqliy dunyoning, g‘oyalar dunyosining lisoniy dunyoga o‘tishi. Ushbu jarayon uchun, Bredberining fikriga ko‘ra, to‘g‘ridan-to‘g‘ri amaliyot zarur: “Ijodkor yozuv mashinkasida ko‘p o‘ylanmasdan o‘tiradi va bor ilhomini qog‘ozga to‘kib-sochadi” [1]. Shu tariqa, konseptlar moddiy shaklga - so‘z shakliga ega bo‘ladi. Natijada ikkinchi poetik dunyo paydo bo‘ladi. Konseptlarning verbalizatsiyasi asosan yozuvchining idiouslubini belgilaydi. Ushbu jarayon davomida stilistik va lisoniy vositalar tanlanadi, buning natijasida kelajakda u yoki bu muallifni aniqlash mumkin bo‘ladi.

ADABIYOTLAR:

1. Брэдбери, Р. Дзен в искусстве написания книг. — Эксмо, 2017. — 192 с.
2. Караулов, Ю.Н. Русский язык и языковая личность. — М.: Изд-во ЛКИ, 2010. — 264 с
3. Леденёва В.В., Идиостиль (к уточнению понятия) // Филологические науки. 2001. № 5. С. 36—41.
4. Наумов В. В. Лингвистическая идентификация личности. — М.: ЛИБРОКОМ, 2010. — 240 с
5. Панов М.И. Эффективная коммуникация: история, теория, практика: словарь-справочник / М.И. Панов. -М.: ООО «Агентство КРПА Олимп», 2005.
6. Тарасова, И. А. Поэтический идиостиль в когнитивном аспекте: дис. ... д-ра филол. Наук: 10.02.01. — Саратов, 2004. — 483 с.
7. Turdiyeva Nilufar Yokubovna, Qaxxorova Mexriniso Qaxramonovna MUALLIF IDIOLEKTINING EKSTRALINGVISTIK XUSUSIYATLARI // SAI. 2024. № Special Issue 19. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/muallif-idiolektining-ekstralingvistik-xususiyatlari>.
8. Турдиева Н. Ё., Давиров Н. Ш. Идиолект ва идиоуслуг муаллиф шахсининг лисоний кўриниши сифатида //Conferencea. – 2023. – С. 38-41.